

EDGAR ALLAN POE

JÁMA A KYVADLO A JINÉ FANTASTICKÉ POVÍDKY

CHARAKTERISTIKA UMĚLECKÉHO TEXTU

Bylo mi zle, k smrti zle mi bylo z těch dlouhých muk, a když mne konečně odvázáli a dovolili usednout, cítil jsem, že omdlévám. Poslední zřetelná slova, která jsem ještě zaslechl, byl rozsudek – strašný rozsudek smrti.

A pak mi hlasy inkvizitorů splynuly v jediný snový, mátožný šum. Vyvolal ve mně představu otáčení, snad že se mi ve fantazii sléval s klapotem mlýnského kola. To trvalo jen chvíli, neboť záhy jsem už neslyšel nic. Ještě okamžik jsem však viděl – ovšem s jakou děsivou zveličeností! Spatřil jsem rty černě oděných soudců. Připadaly mi bílé – bělejší než list papíru, na kterém toto píše – a až pitvorně tenké, tenké úporným výrazem pevné, neoblomitelné rozhodnosti a krutého opovržení k mukám člověka. Ještě jsem viděl, jak tato ústa pronášejí rozsudek, který byl pro mne osudem, jak se kroutí tou smrtonosnou formulí. Viděl jsem, jak pronášejí slabiky mého jména, a zděsil jsem se, neboť se nic neozývalo.

Analýza uměleckého textu

- **zasazení výňatku do kontextu díla**

Úryvek je ze začátku povídky Jáma a kyvadlo; hlavní hrdina si právě vyslechl trest.

Sud vína amontilladského

Vypravěč potkal svého přítele a pozval ho k sobě domů, kde mu měl ukázat a nechat ochutnat vzácné víno. Přítel byl opilý a nadšeně vypravěče následoval. Až pozdě pochopil, že víno byla jen záminka, jak ho dostat do podzemí, kde ho vypravěč zabil.

Skokan

Královský šašek Skokan měl rád trpaslici. Tu král a jeho ministři veřejně urazili, a tak se je Skokan rozhodl potrestat. Navrhl, aby se na ples přestrojili za orangutany – namočil je v dehtu, obalil chomáči vlny a spoutal je řetězy. Na plese je nechal vyzdvihnout do výšky a zapálil je.

Démon zvrácenosti

Vězeň vypráví o zlu, které je ukryto v každém z nás. Jeho posedlo a zabil svého příbuzného. Zdědil hodně peněz, ale po čase se sám přiznal.

Zrádné srdce

Muž se rozhodl zabít svého děda, jehož modré oko ho stále dráždilo. V noci ho shodil z postele, zadusil a tělo rozřezal. Kusy mrtvoly schoval pod prkna podlahy. K ránu přišli do domu úředníci, bylo jim nahlášeno, že se z domu ozval křik. Vrah se choval nenuceně a uvedl pány do starcova pokoje, kde je hostil. Stále měl dojem, že slyší tlukot starcova srdce, až se nakonec přiznal.

Morella

Muž se oženil s dívkou Morellou, která na něm visela a ovlivňovala ho svou tajemnou duší. Zemřela při porodu dcery, kterou muž vychovával jako milující otec, ale nedal jí jméno. Teprve když dospěla, rozhodl se ji pokřtít. Také ona měla být Morella, ale zemřela.

Eleonora

Vypravěč se přiznává k tomu, že je šílenec. Zamiloval se do své 15leté sestřenice Eleonory. Ta často hovořila o smrti a bála se, že až zemře, bude muž milovat jinou. Slíbil jí tedy, že žádnou jinou mít rád nebude, a Eleonora skonala v klidu. Přešla léta a on se zamiloval do Ermengardy. Eleonora mu ve snu odpustila.

Berenice

Muž miloval dívku Berenici a nejvíc na ní obdivoval krásné zuby. Krátce před svatbou Berenice zemřela a on v šílenství vykopal její mrtvolu, všechny zuby jí kleštěmi vyrval a odnesl si je.

Medailon

Hrdina byl dlouho nemocný a užíval opium. Se sluhou se ubytoval v zámku, kde objevil obraz krásné dívky a nahlédl do jejího života. Stála modelem šílenému malíři, který se do práce tak zabral, že si teprve po domalování obrazu všiml, že je dívka mrtvá.

Maska Červené smrti

V zemi zuřil mor, kterému se říkalo Červená smrt. Lidé umírali a princ Prospero zatím pořádal slavnosti ve svých šesti velkých komnatách. Na jednu z nich dorazil i někdo zahalený v převleku za Červenou smrt. Zabil prince Prospera a po něm pomřeli i všichni ostatní – byla to sama Červená smrt. Král mor – Dva námořníci se v době moru ocitli v domě, v němž kolem stolu sedělo šest podivných osob. Námořník Noha se ptal, co jsou zač, a zjistil, že jsou to nositelé moru. Noha je všechny přemohl.

Ohnivý kůň

Rodina Metzengersteinových a Berlifitzingových spolu neustále vedou sousedské spory. Hrabě Berlifitzing je poslední člen rodiny a je velmi starý. Když stáje Berlifitzingových vzplanou, hrabě Bedřich Metzengerstein se na zkázu dívá a sleduje podivného koně, který je živý. Bedřich se o něj stará, plně se mu oddá. Poté poslední Berlifitzing umírá v plamenech. Bedřich je s koněm na projížďce, když shoří jeho sídlo. Kůň potom navede do plamenů i Bedřicha, a tak umírá i poslední Berlifitzing. Nad spáleným domem se nese dým ve tvaru koně.

Zánik domu Usherů

Vypravěč se na čas odstěhoval na žádost pana Ushera k němu do domu. Kromě Ushera tu žila jen jeho sestra, lady Madeline. Byla velmi neduživá a umírala. Po smrti byla několik dní v hrobce, kam ji oba muži odnesli. Hrabě Usher byl čím dál šílenější a vše vyvrcholilo zřícením domu.

Jáma a kyvadlo

Příběh je o člověku, který byl odsouzen k smrti za blíže neurčený čin. Byl uvězněn v málo osvětlené cele, uprostřed které se rozkládala velká jáma. Při bližším prozkoumávání cely do ní málem spadl. Dostal jídlo, ve kterém byla omamná látka, a usíná. Po probuzení leží připoután na posteli a nad ním se houpe velké kyvadlo. Po chvíli si všiml, že jeho hrana je z ostře nabroušené oceli a kyvadlo se k němu pomalu přibližuje. V poslední chvíli dostane nápad, vezme zbytek jídla a potře s ním popruhy, kterými je připoután. Krysy provazy překoušou a vězeň je zase volný. Po chvíli se však s kobkou začne něco dít. Železné pláty, tvořící stěny krypty, se rozžhavily a pomalu se přibližovaly doprostřed místnosti, kde byla jáma. Už nezbýval kousek pevné půdy pod nohama, když zaslechl šepot hlasů. Zachrání ho generál francouzské armády Lasalle, která právě vstoupila do Toleda.

Černý kocour

Muž měl černého kocoura Pluta. Byl to alkoholik a jednou kocourovi jen tak bezdůvodně vypíchl oko. Od té doby se ho kocour bál. Muž ho chytil a oběsil. Později zavraždil i svou ženu, rozsekl jí sekýrou hlavu. Zazdil ji v domě a radoval se, že na to policie nepřijde. Za zdí se však ozvalo mňoukání, které ho prozradilo.

- **téma a motiv**

téma: vynesení rozsudku

motivy: muka, slova, inkvizitor, šum

- **časoprostor**

prostor: není určen; vězeň sedí na židli a poslouchá rozsudek – pravděpodobně se jedná o soudní síň

čas: není určen; pozdní středověk, Španělsko, Toledo

- **kompoziční výstavba**

Děj je vyprávěn chronologicky.

Úryvek se skládá ze dvou odstavců.

- **literární forma, druh a žánr**

próza, epika, hororové povídky

- **vypravěč**

ich-forma – vypravěčem je sám vězeň

- **postava**

vězeň – neznáme jeho jméno ani podobu, zoufalý, ale vynalézavý

- **vyprávěcí způsoby**

pásmo vypravěče

- **typy promluv**

monolog vypravěče

- **jazykové prostředky a jejich funkce ve výňatku**

gradace *Bylo mi zle, k smrti zle*

epizeuxis *bylo mi zle, k smrti zle; rozsudek – strašný rozsudek smrti; pitvorně tenké, tenké
úporným výrazem*

archaismus *píši*

- **tropy a figury a jejich funkce ve výňatku**

hyperbola *k smrti zle*

personifikace *hlasy splynuly*

epiteton *snový, mátožný šum; s děsivou zveličlostí; pitvorně tenké; neoblomitelná rozhodnost;
kruté opovržení; smrtonosná formule*

kontrast *Spatřil jsem rty černě oděných soudců. Připadaly mi bílé – bělejší než list papíru*

synekdocha *ústa pronášejí rozsudek*

Literárněhistorický kontext

- **kontext autorovy tvorby**

- první polovina 19. století

Edgar Allan Poe (1809–1849)

- Američan; básník, prozaik, literární teoretik a esejista
- matka Elizabeth byla herečka, zemřela dva roky po narození Edgara
- otec David Poe byl alkoholik a rodinu opustil krátce po Edgarově narození
- ujali se ho manželé Allanovi, překřtili ho na Edgara Allana
- 5 let žili v Anglii, zde chodil na základní školu
- dobrý student, výborný znalec literatury a historie
- studoval University of Virginia, mnoho času trávil na večírcích
- poté odchází do Bostonu, kde začíná publikovat
- měl rád dobrodružství, nic ho nebavilo dlouho
- několik let byl v armádě, stal se seržantem a zároveň měl dost času na psaní
- armádu opustil, aby se mohl věnovat literatuře
- vymyslel si neexistující Folio Club – založeno na ironii, zesměšňoval literární nepřátele
- stále oblíbenější autor, ale fyzicky je na tom čím dál hůř
- oženil se se svojí sestřenicí, čtrnáctiletou Virginíí – žili spolu 11 let, zemřela na tuberkulózu
- v závěru života žil v bídě, chodil v roztrhaných šatech
- zemřel po čtyřdenním alkoholovém deliriu

autor mnoha hororových povídek – je považován za zakladatele hororu

Havran – básnická skladba

- **literární / obecně kulturní kontext**

E. A. Poe je řazen k romantismu (1. pol. 19. stol.), někdy také k dekadenci a symbolismu (konec 19. stol.)

romantismus:

- umělecký směr, který se odráží v uměleckých odvětvích, ale také životní pocit
- název odvozen od slova román
- vznik v Anglii na počátku 19. století, odtud se rozšířil do celé Evropy
- je ovlivněn revolučními převraty v době národněosvobozeneckých válek
- inspirací je gotika pro svou tajuplnost
- znaky romantismu: důraz na city, zájem o historii, únik z reality, autor se ztotožňuje s hrdinou, tragické konce hrdinů, zájem o přírodu, hrdina zobrazován v krajních situacích, inspirace ústní lidovou slovesností, svoboda umělecké tvorby, jazyk citově zabarvený
- hojně použítí básnických jazykových prostředků
- typický romantický hrdina: většinou myšlenkově totožný s autorem = má autobiografické rysy, většinou výjimečná osobnost, nikdo mu nerozumí, je osamělý; touží po lásce, ale často miluje nešťastně, jeho život končí tragicky, jeho původ je nejasný
- typické romantické prostředí: výjimečné – hrad, samota, hřbitov, katedrála, sklepení, temné jezero, hluboký les
- hlavní žánry: román, povídka, balada

Anglie:

George Gordon Byron (1788–1824)

- hlavní představitel romantismu

básnické povídky: *Džaur*, *Korzár*, *Lara* – hlavním hrdinou je člověk revoltující proti současnému světu
Childe Haroldova pouť – moderní epos, autobiografické rysy

Percy Bysshe Shelley (1792–1822)

- zemřel utonutím, plavil se na lodi Ariel
- jeho manželka, Mary Shelleyová, je autorkou Frankensteinova

Odpoutaný Prométheus – dramatická báseň, utopie, vyjadřuje téma osvobození lidské myšlenky

Walter Scott (1771–1832)

- považován za zakladatele historické povídky a historického románu

Waverly – román o povstání v Irsku

nejslavnější romány: *Rob Roy*, *Ivanhoe*, *Kenilworth*, *Piráti*

Francie:

Victor Hugo (1802–1885)

- nejslavnější romantický spisovatel

Legenda věků – trojdílný cyklus básní,

Ruy Blas – nejlepší drama

Chrám Matky Boží v Paříži – nejznámější román, mnoho filmových i dramatických adaptací

Bídníci – pozdně romantické dílo, velký čtenářský ohlas okamžitě po vydání

Stendhal (1783–1842)

Červený a černý, *Kartouza parmská*

Lucien Leuwen – román vydaný posmrtně, je nedokončený, původní název *Červený a bílý*

Rusko:

Alexandr Sergejevič Puškin (1799–1837)

- zřejmě nejznámější ruský básník

Cikáni – poema, kritika hrdiny byronského typu

Evžen Oněgin – 1833, román ve verších

Piková dáma – novela s fantastickým námětem

Kapitánská dcera – historická novela, odehrává se za rolnického povstání v 18. stol.

Michail Jurjevič Lermontov (1814–1841)

- básník, prozaik, dramatik

Démon – poema, vychází z biblických a apokryfních legend o vzpouře a zavržení andělů + čerpá z gruzínského folkloru

Hrdina naší doby – filozofující román zobrazující život intelektuála ve 30. letech 19. stol.

Další údaje o knize:

- **dominantní slohový postup:**

vyprávěcí, popisný

- **vysvětlení názvu díla:**

Jáma a kyvadlo – Jáma a kyvadlo měly připravit hlavního hrdinu ve vězení o život.

- **zařazení knihy do kontextu celého autorova díla:**

Povídka *Jáma a kyvadlo* je z roku 1842. V té době byla jeho manželka nemocná a on ztratil práci redaktora a byl ve finanční tísní.

- **porovnání s filmovou verzí nebo dramatisací:**

Film *Jáma a kyvadlo* z roku 1961, (USA), 80 min., režie Roger Corman, na ČSFD hodnoceno na 5 %.

V roce 1983 natočil český filmový surrealista Jan Švankmajer patnáctiminutový krátký film nazvaný *Kyvadlo, jáma a naděje* na motivy povídek „*Jáma a kyvadlo*“.